

SZŐCS LEVENTE

GONDOLATOK AZ IGAZTÖRTÉNETEK MIBENLÉTÉVEL ÉS GYŰJTÉSÉVEL KAPCSOLATOSAN

1. (Bevezetés) Az egyén történetek formájában rendszerezi emlékeit, élményeit, tapasztalatait. Ezek a történetek időről időre átszerveződnek, kiegészülnek vagy csonkulnak, új és új értelmezéseket kapnak, illetve újra és újra hozzájárulnak az egyén önértelmező, önelemző, saját belső koherenciáját alakító tevékenységéhez.¹

„Nagy Olga egy erdélyi falu mai prózarepertoárjának vizsgálatakor megállapította, hogy korunk uralkodó prózai műfaja a tréfás mese és az igaztörténet. E műfajok – valóságtartalmuk sokkal nagyobb lévén a hagyományos népköltészeti műfajokénál – felbecsülhetetlen értékűek a néplélektan, népi etika, szociológia stb. kutatása számára” – olvashatjuk Küllős Imola összegzésében korunk folklórtudományának egyik legfontosabb felismerését.² Bár még várni kell az igaztörténet mint műfaj egyértelmű meghatározására, körülhatárolására, a jelenlegi eredmények elégséges alapot képezhetnek a továbblépéshez. Észrevehető a folklorisztikában az a tendencia, amely az igaztörténetet a „hagyományos” műfajokkal analóg fogalomként igyekszik meghatározni. Eszerint az igaztörténet párhuzamba hozható például a mesével és a balladával, s így elképzelhető akár egy olyan kiadvány is, amelyben balladák, mesék és egyéb „hagyományos” műfajok mellett külön fejezetet kapnának az igaztörténetek. Lehetséges, hogy ilyen egyszerű az egész? Az igaztörténet is éppúgy „felgyűjthető lenne”, mint például Kerekes Izsák balladája, vagy Lókötő Péter meséje?

Nos, semmi sincs kizárva, viszont ahhoz, hogy bármiről is meggyőződhessünk, meg kell vizsgálnunk, és össze kell hasonlítanunk azon kontextusokat, amelyeknek az egyes műfajok szerves részei, illetve azok voltak. Beszédhelyzetekről van szó, amelyekről manapság valóban elmondható, hogy bizonyos részüket (s itt a kötetlenebb, bensőségesebb beszédhelyzetekre gondoljunk elsősorban) jelentős mértékben jellemzi a történetmondás, az erre való spontán törekvés. Kisebb-nagyobb alkalmi társaságokra kell gondolni, mondjuk egy családi összejövetelre, de lehet gondolni két ember alkalmi beszélgetésére is. Az irodalomban is találunk erre példát, ott van például Dosztojevskij *Bűn és bűnhődés*ének elején Marmeladov története, amelyet a kocsmában ad elő.

Sajátos beszédhelyzet a folklorisztikai jellegű gyűjtés. Az, aki a gyűjtést végzi, közvetlen kapcsolatba kerül beszélgetőtársával, s a gyűjtés valószínűleg akkor a legsikeresebb, ha az adatközlő megbarátkozik kérdezőjével, megbízik benne annyira, hogy nem hallgat el, vagy nem hamisít meg szándékosan bizonyos információkat.

¹ Pléh é. n. 9.

² Küllős 1988. 253.

A továbbiakban efféle tapasztalataimról szeretnék beszélni, anélkül, hogy általánosítanék – ez nem az én dolgom, viszont örülnék, ha mások is ismerősnek találnának bizonyos helyzeteket.

Amint látni fogjuk, gyűjtéseimnek meghatározott célja volt, ahogy ez természetes is, mindegyik esetben más, de mégis hasonló. *Műfajokat* kerestem, egyik esetben balladát (Gyergyócsomafalván), a másikkban ünnepi szokásokat (Teleken), a harmadik esetben pedig vallási narratívákat (Külsőrekecsinben). Részben a magnónak köszönhetem, amelyen rögzítettem az egyes esetekben a beszélgetéseket, hogy utólag megfigyelhettem azt, amiről beszélni szeretnék, s amely könnyen elkerülhette volna figyelmet ott, a helyszínen. A beszélgetések során az adatközlők minduntalan el-eltértek attól a témától, amely a beszélgetés tárgyát képezte, s ezek a kitérők gyakran történetek formájában szerveződtek. Ezen történetek nagy része igaztörténet volt. Ilyenkor mit tehet a gyűjtő? Átkozza az adatközlőt, mert az „mellébeszél”? Hát éppen erről van szó: az „adatközlő” és a „gyűjtő” olyan megnevezések, amelyek híven tükröznek bizonyos lehetséges, de kerülendő helyzetet. Ebben a helyzetben a „kutató” mint „gyűjtő”, felette állna beszélgetőtársának, az „adatközlőnek”. Az egyiknek az lenne a dolga, hogy adatokat gyűjtsön a másiktól, s ez a másik pedig arra volna hivatott, hogy az adatokat készségesen közölje.

Tapasztalataim szerint azonban nem áll fenn az a helyzet, hogy a gyűjtő felette lenne az adatközlőnek, az adatközlővel kialakított kapcsolat jó esetben megengedi, hogy egyenlő partnerként foglaljanak állást a gyűjtés aktusa során a felek. De miért fontos ez számunkra? Nos, vegyük például az igaztörténet egyik funkcióját: az igaztörténet lehet tanító céltatú.³ Az egyes esetekben, mint látni fogjuk, az adatközlő (jóval idősebb lévén nálam) fenntartotta magának azt a jogot, hogy bizonyos ismereteket átadhasson, azon kívül is, amiről éppen faggatóztam. Ezek az ismeretek gyakran igaztörténetek formájában jelentkeztek. Az igaztörténetek olyan tényeket tartalmazhatnak, amelyek mintegy alátámasztják, példázzák azt, amiről egyébként szó esett. Klasszikusnak mondható példa erre nézve a közmondások gyűjtése. Egy-egy közmondáshoz, szóláshoz gyakran hozzátartozik egy-egy igaztörténet is, amely elmondja, hogy az illető közmondás hogyan keletkezett.⁴

2. (Gyergyócsomafalva) Egy alkalommal egy ballada gyűjtését végeztem szülőfalumban, Gyergyócsomafalván. A ballada (vagy inkább balladás dal) egy nemrég történt esemény (szerelemből elkövetett gyilkosság) hatására keletkezett, s a közlések szerint annak idején, az utolsó fónok alkalmával még énekelték.

³ Vö. Réthey Prikkel 1991. 176.

⁴ Vö. Szemerkényi 1980.

Lukács Imre balladája

Nem messze van, nem messze van
Sej, a Somolyó vize,
Lukács Imre, Lukács Imre
Sej, ott úszik a vérbe.
A két gyilkos felfegyverkezve,
Lukács Imre úszik a vérbe,
De az igaz szerelemre
Sej, nincsen több szüksége.

Gyertek lányok, öltözzünk fel
Tiszta feketébe,
Kísérjük el Lukács Imrét
Sej, a gyászos temetőbe.
Gyászos annak a koporsója,
Fenyőből van minden oldala,
Rá van írva, a szerelem
Tette őt a sírba.

A dal egy idő után egyre inkább feledésbe merült, amiatt, hogy nem volt egészen szabadon előadható, hiszen a gyilkos és hozzátartozói a közösség részét képezték. Mindez az információ azonban mégis fennmaradt, méghozzá igaztörténet formájában, s bárki, aki ismeri a balladát, ma is elmondja melléje ennek a történetnek egy-egy változatát. Elmondja, hogy miért történt a gyilkosság, hogy hol lakott Lukács Imre, hol lakott a gyilkos, ki volt a leány, aki miatt a gyilkosság megtörtént, illetve kik a három egyén rokonai, leszármazottai.

Ebben az esetben (a közmondásokhoz hasonlóan) az igaztörténet a balladás dal alternatívájaként működik, hiszen alapját ugyanaz az esemény képezi. Szinte lehetetlen a dalt és a hozzá tartozó történetet egymástól függetlenül tárgyalni, annyira összetartozik az emberek tudatában a kettő.

Feltehetjük-e azt a kérdést, hogy a két műfaj közül melyik élvez prioritást? A hagyományos gyűjtőmunkára minden bizonnyal jellemző lenne, hogy nem veszi figyelembe a dalt kísérő történetet. Magam is önkéntelenül így fogalmaztam: „a dalt kísérő történet”. Holott az „adatközlők” szemszögéből nem ilyen egyértelmű ez az alárendelés, a két műfaj szerves egészet alkot, s közöttük inkább mellérendelő a viszony. A különbség csak az, hogy a dalnak bizonyos művészi megszerkesztettséget lehet tulajdonítani, míg az igaztörténet nem éri el a népköltészet hagyományos értelemben vett művészi szintjét. Küllős Imola állítása szerint az igaztörténetek

nem mindig érik el ezt a szintet⁵, ám beláthatjuk, hogy a műfajiság, illetve a szerkesztettség kérdése csupán a folklorisztika számára érvényes, és nem az illető szövegek ismerői számára.

3. (Orbaitelek) Vajda András évfolyamtársammal végeztünk gyűjtést Háromszéken, Telek nevű faluban. Gyűjtésünk feladatorientált volt, ünnepi szokások iránt érdeklődtünk, adatközlőink idős emberek voltak: Z. I. (74), nyugalmazott tanító, volt kultúrigazgató, és Sz. J. (80), földműves.

Ezen beszélgetésnek, gyűjtésnek, utólag elemezve a történeteket, volt egy igen érdekes és hasznos „mellékterméke”: néhány igaztörténet, amelyek, hasonlóan az előbb említett balladás dalt kísérő szövegekhez, alátámasztották a tulajdonképpeni mondandót, vagyis megvolt a maguk jól meghatározott szerepe az illető kontextusban.

A következőkben a szövegek struktúrájának boncolgatását végzem el, annak érdekében, hogy megbizonyosodjunk ezek igaztörténet voltáról. Ehhez előbb meg kell vizsgálnunk néhány olyan fogalmat, amelyek segítenek

Leghamarabb el kell választanunk az *Eseményt* az *eseményektől*.⁶ Az *Esemény* nem más, mint a valóban megtörtént események sorozata. Ezzel szemben az *események* az adatközlők emlékezetében élnek, és különböző erők (idő, újabb információk) hatására állandó mozgásban vannak, újraértelmeződnek, kiegészítődnek valós és képzelt mozzanatokkal, illetve érzésekkel telítődnek fel újra és újra. Azt is mondhatnánk tehát, hogy az *esemény* tulajdonképpen az *Eseményről* őrzött emlék. Mivel az *Esemény* nem egyéb pusztá információk tömkelegénél, ahhoz, hogy „társadalmasítva” legyen, át kell menteni az egyéni, illetőleg a közösségi tudatba. A közösségi tudatba mint *esemény* kerül be, *történet* formájában, azáltal, hogy az emlékező elmondja, előadja emlékeit.

Továbbá be kell vezetnünk az *Előadás* és az *előadás* fogalmát.⁷ Az *Előadás* tulajdonképpen sohasem hangzik el, de az *Esemény* azon részeinek összességét tartalmazza, amely részeket az előadó megjegyzett, tudatában rögzített. Az *előadások* különböző szituációkban hangzanak el, s ezek a szituációk alapvetően meghatározzák azt, hogy az előadó mit tart fontosnak elmondani az illető helyzetben, és melyik részt hagyja ki.

A *Történet* és a *történetek*⁸ a hallgató szempontjából kezelendők. Véleményem szerint a *Történet* is egyfajta *Esemény*, amely az *Előadás* során megy végbe (hangzik el), s a hallgató emlékezetében *történetként*, azaz a hallott *Történet* variánsaként marad meg.

Hogy is áll fenn mindez a mi *történeteinkre* nézve?

⁵ Küllös 1988. 255. Vö. Voigt 1998. 327–328.

⁶ Vö. Réthey Prikkel 1991. 13.

⁷ Uo. 14.

⁸ Uo.

3.1. Mara Gábor elhantolásának, illetve a reá való emlékezésnek a története

(Ünnepi szokások felől faggatjuk Z. I.-t.)

Z. I. – Semmilyen szokás nincsen... például itt van, Szörcsén, a szomszéd faluba,...

(Mondjuk, hogy ott már voltunk.)

Z. I. – Ők szánnal indulnak, Húsvétkor, tojást gyűjteni. Ez az ők szokásuk. Nálunk ilyesmi nincs. [sóhajt] Hát, népi táncok vótak...

– Mondjuk március 15-ét itt, helyben, hogy ünneplik?

Z. I. – A megünneplés az... *Van nekünk egy hősünk, 1848-ból, Mara Gábor, honvéd őrnagy, aki Gábor Áronnal egy nap esett el a kökösi hídnál. Akkor nem tudták... illetve nem... nem emlékeznek, hogy hogy került ide, egyáltalán, Teleknek a temetőjébe. Én, mint tanító, annak idején öreg bácsikkal beszélgettem, és kaptam egy olyan... olyan útmutatást, hogy vót egy Hatházy (?) Dániel nevezetű őrnagy, tűzérőrmester, aki ott harcolt a kökösi hídnál. Namostmár feltételezés, hogy Gábor Áront a berecki útvonalon, tehát Maksánál vitték volna hazafelé, s mivel ez, Hatházy Dániel, Teleknek a szülöttje volt, hogy ő hozta volna ide, mármint a holttestet, és eltemetődött ide, a toronyláb mellé, a sírja el vót simítva, mert, nem tudom, önök tudják-e, hogy az orosz kozákok, az oroszoknak egy népcsoportja, Gábor Áron sírját Eresztevénynél, ahol eltemették, meggyalázták volt. Lovakkal megtapodtatták. S ebből kifolyólag itt a sírhantot ismeretlenné tették. Következett a '860-as év, amikor megtörtént a kibékülés az osztrák császársággal, és utána egészen ez a kérdés nem foglalkoztatta a helyi szerveket, vagy pedig magát a császári hatalmat, de 1894 vagy 95-be a Rikán Belüli Honvéd Egylet egy sírkövet állított fel itt, a temetőbe. Na ez, mind csak sírkő volt. Semmi más egyéb nem volt. Arra rá van írva, hogy 1849. július 2-án a kökösi hídnál esett el Mara Gábor honvéd őrnagy. Utána 1975-be, amikor már egy kicsit lazult a Cseocseszku-polititka, akkor mi is egy kicsit fölszuszantunk, én akkor dolgoztam, és volt egy nagyon jó néptanácselnök, Márk András, sajnos, hogy elhalt azóta, neki a segítségével ezt a ... sír-emléket rendbe szedtük, beton övezettel körülvettük, és utána, virággal béültetve, és minden március 15-én ennél a sírnál történik az úgynevezett megemlékezés. Az emlékbeszédek vannak, a koszorúzás, és ez; mondjuk versetmondás, hazafias versetmondás.*

Az előadásból két történet szűrhető ki. Az egyik arról szól, hogy Mara Gábor holtteste hogyan került a helyi temetőbe (egy helyi származású tiszt, Hatházy Dániel vitte oda), illetve, hogy mi indokolja ennek az idegen katonának a helybéli tiszteletét (Gábor Áronnal egy napon esett el). A má-

sik *történet* pedig azt meséli el pár szóban, hogy a Mara Gáborra való emlékezés hogyan vette kezdetét. Míg tehát az első rész *hőse* nem azonos az *előadóval*, addig a második részben az előadó a saját (és társa) cselekedeteiről beszél (sír megtisztíttatása stb.). S míg a második rész cselekményeinek jelentése nem a hagyományos értelemben vett hőstett, addig ezt kompenzálják az első részben szereplő *hősök* cselekedetei, s így a *történet* (az általunk lejegyzett), valamint maga a *Történet* is teljes egészet (igaz-történetet) alkot ebből a szempontból. S ha az *események* egy részének nem is, de a *történet* főszereplője így maga az előadó.

3.2. Telek – Nagyvilág – Telek

– Kiktől szoktak verset mondani?

Z. I. – *Hát Petőfi Sándortól a Talpramagyart, mert 1848. március 15-én ez volt az első... az első költemény, amelyet Petőfi Sándor írt, és ő szavalt el, a Pílvax kávéházban.*

– Éneket szoktak énekelni?

Z. I. – *Hát csak egyházit... Jaj, igen. [eszébe jut:] Kossuth-nótákat.*

– Helyi jellegzetes ének?

Z. I. – *Nincs. Nincsen, sajnos. Mezőgazdasággal foglalkozó falu, úgy-hogy kevés a kultúra iránti fejlődés.*

– Erről a honvédtisztról nem született helyi dal, monda, esetleg vers?

Z. I. – *Nem, nem, egyáltalán semmi.*

– A köztudatban él, mint személy?

Z. I. – *Hát a köztudatba még '75 után próbáltuk belevinni, és utána minden-minden évbe, összekötve a marosvásárhelyi, felakasztott, teleki születésű Horváth Károly emlékére. Ő egy nemes családból származott, a Horváth családból, megvan az épület mai napig is, és miután Világosnál Görgey a fegyvert letette, a tizenhárom aradi vértanút kivégezték, ezzel a forradalmi tevékenység nem szűnt meg, Kossuth külföldre menekült, ezt önök is tudják, és vót neki egy megbízottja, és próbálták az egész szabadságharcot újjászervezni. Telek kapott egy ilyen nevet, hogy „Telek, a Világ Közepe”. Hogy miért a világ közepe? Azért, mert ez a Makk-féle összeesküvés, amely Itáliából indult el, de Makk, egy ezredes vót, aki emigrációban élt, Törökországban, és ennek az új szabadságharcnak a vezérévé volt kineve... katonai vezérévé, Kossuth irányításával, és onnan Pestről, és Törökország, a Balkánon keresztül jöttek ezek a... ezek az úgynevezett információk, melynek alapján már egész Erdély területén a szabadságharc újra lett volna szervezve. S itt Ruzsinczki, aki Kossuthnak vót az ügynöke, itt, ebben az épületben készítette elő azokat a forradalmi iratokat, amelyek az egész tevékenységet irányították. Ez kiderült, elárulták [mélyet sóhajt], megvan részletesen, ezzel kapcsolatosan, tessék feljegyezni, azt mondja, Erdély története, 1942-be vót kiadva*

Budapesten. Sajnos néném elkérette a könyvet, odaadtam, hogy tudnák elolvasni az egész dolgot.

Ez a történet Telekről indul ki, és pedig továbbviszi a hagyomány-felújítási kísérlet *Történetét*, amelyről a 3.1. részben szó volt. Ennek a kísérletnek az *Eseménye* összekapcsolódik a Horváth Károssal történt *Eseményekkel*. Z. I. a két *eseményt* azért kapcsolja össze, mert a Horváth Károssal történeteknek éppen a jelentősége az, ami indokolja a rá való emlékezést. A két *esemény* összekapcsolása eredményezi ezt az igaztörténetet (3.2.), melynek immár egybeolvasztott *eseményei* Telekről indulnak ki, érintik Itáliát (innen indult ki az ellenforradalom), Törökországot (ide volt menekülve Makk), és visszatérnek Telekre, jóval korábbi időpontra, mint ahonnan kiindultunk, akkorra, amikor Telek az új szabadságharc előkészítésének központja volt (hiszen itt tevékenykedett „Ruzsinczki”, Kossuth megbízottja). Telek tehát az egész nagyvilág körforgásába be van kapcsolva, ezért is kapja azt a nevet, hogy „Telek, a világ közepe”. Ez pedig egyenesen indokolja az eseményekre való visszaemlékezést, mint ezekben az eseményekben való kvázi részvételt.

3.3. A könyvprejetegetés

– Március 15-e össze van kapcsolva valami mással, mondjuk az aradi vértanúkkal?

Z. I. – *Egybe történik... egybe történik, maga a harcnak a kezdete, és a szomorú végkövetkezet is egybe vót kapcsolva. És kevés, kevés mértékbe vót, mert én magam is, mint tanító, nem is mer... s tessék... tessenek egy dolgot megérteni, hogy nekünk a házi könyvtárunk szigorúan ellen vót őrizve! A milícia által. Ha bójönne ez az ember [Sz. J., aki ekkor még nincs jelen], pontosan ez vót az, nekem ez a könyvem megvót, ez apámtól származott, hagyaték, ő vitéz vót, a második világháborúba, illetve az első világháborúba szerzett érdemei után, és ezt a könyvet annak idején, Erdélyben megindult vót egy olyan áramlat, hogy ezt a cselekedeteket valahogy egy könyvbe hozzák össze, és sikerült is ez. '42-be adták ki. S ez foglalta magába, nekem ez a könyv vót, de idehaza nem mertem tartani, és még olvasgatni sem, mert nem tudtam, hogy mikor jönnek, hogy jönnek, nem tudom... Na ezt a könyvet én elmenekítettem, s még van egy, a Tolnai-világtörténelem, amely a Napóleoni harcokat összegezi, ezt a kettőt ide menekítettem, Jóska bácsihoz [aki a szomszéd-ban lakott/lakik], bizalmasan, nehogy valahogy elkottyintsa, hogy ennek ilyen könyvei vannak. Szerencsénk az vót, akkor is, mert rajtaütéssel megtalálták vóna ezt a két könyvet, hogy először az iskolához jött bé ez az őrmester, és kérdezte, hogy „nahát, odahaza milyen történelmi könyvei vannak?” – „Hát milyen, politikai” – persze, hogy az ember tudatosan félrevezette, hogy milyen, hát a rendszerrel kapcsolatos, milyen. Miket*

tartunk, aszongya. Előadásokat kellett tartani, kötelező módon. Ez olyan, mikor... kenyér kérdése vót nekünk, és állás kérdése. Mert aki szembeszállt, csak ezt önök is tudják, akkor diktatúra vót, proletárdiktatúra, és sokszor az ártatlan embereket is, ha ráfogták, hogy bűnös, annak bűnös kellett legyen.

Az *esemény* főszereplője⁹ maga az előadó, aki arra kényszerül, hogy a tiltott tárgyú történelemkönyveket elrejtse. Itt szóba kerül Sz. J. személye is, akinél a könyvek rejtegetve voltak. (Sz. J. ekkor még nem volt jelen, ám később ő is megerősítette az *Esemény* hitelességét.) A főszereplő személyesen is konfliktusba kerül a hatósággal, de ez a konfliktus szerencsés kimenetelű, hiszen ennek köszönhetően (vagyis hogy előbb az iskolában keresik meg a könyvek miatt) a főszereplő fel tud készülni a lehetséges házkutatásra.

3.4. Locsolás Ditróban

(A locsolásról:)

Sz. J.– *De akkor rendszeren [...]jártak locsolni]. S amelyik leánkát úgy elfogták az úton, azt aztán úgy meglocsolták, régen, mikor, ezelőtt olyan hetven évvel, mikor én mondjuk vótam tíz éves, vagy... Emlékszem, vótam Csíkba, Ditróba, Gyergyóba. Ott egyszer locsolni kezdtek a szomszédok, kikerültek az útra, s egy csomó ganyéleves víz kifolyt a sáncba. S vedrekkel merték egymásra, mert már ma nincs törvény... Na úgy-hogy... haragnak nem vót...*

Székely Józsefnek ez az egyetlen igaztörténete ebben a beszélgetésben. Sz. J. előbb gyermekkori emlékeiről beszél, amikor még szokásban volt a locsolás, és ezt az idősíkot ellentétbe helyezi a mával. Ugyanígy ellentétet lát térben is, hiszen Ditróban nem is olyan régen még látott efféle szokást (erről szól a történet dinamikus magja). A térbeli és időbeli ellentétek analógiájának tanulsága nem más, mint a *történet* elsődleges jelentése, vagyis az, hogy Telek „el van maradva” a szokásoktól.

3.5. A gyilkosság ügye. A gyilkosság

(Z. I. a sportünnepélyekről beszél, amelyeket többedmagával szervezett.)

⁹ Csak azért nem mondok hőst a főszereplő helyett (bár ezt kellene tennem), hogy még véletlenül se legyen pejoratív kicsengése a megfogalmazásnak, ismerve a „hős” mellékjelentését. (Arról van szó, hogy itt a központi *események* nagyrészt nem a hagyományos értelemben vett „hőstettek”, hanem látszólag közelebb állnak a mindennapi cselekedetekhez, bár nem egészen azok, sőt.) Persze itt a „hős” mint szakszó szerepelne, nem mint köznyelvi fogalom, de mégis biztonságosabb a „főszereplő” használata.

Z. I. – *Ilyen ünnepélyünk vót akkor, amikor... a szoborrobbantások után. Amikor Dupák lett a minekhíjják... a szentgyörgyi miliciának a parancsnoka. Krajovából jött ide.*

Sz. J. – Azt úgy hitták, hogy Dupák.

Z. I. – *Nem, nem tudom elfelejteni, hogy... S nekünk, például, mi megszerveztük, de már ellenőrzés alatt történt ez is, hogy ha a néptömeget próbálta,... nagyobb néptömeget próbált az ember összevonni. Mi, ez a Zakariás Mihály, ő készítette el a kupákat, és meg kellett mutatni... nem elégedett meg a sógor, meg kellett mutatni ezeket a kupákat, és érdeklődött, hát mért így, mért úgy, s ők gondoltak arra, hogy.*

Sz. J. – Pedig magyar ember vót...

Z. I. – *Dehogyan magyar! Krajovából vót!*

Sz. J. – Hogy mondod a nevet?

Z. I. – *D-U-P-Á-KK!*

Sz. J. – Dupák... Jó, jó.

Z. I. – *Nem vót rosszindulatú ember. Merem állítani.*

Sz. J. – Törvény embere vót.

Z. I. – *Törvény embere vót. És ötödmagával jött Szentgyörgyről, elég az, hogy annyian vótak ott még, ott mellette, egyszerre 12 flekken, s egy láda sör. Ha neked kifizették, nekem is kifizették.*

Sz. J. – Hát igen, ez evvel jár. [Vagyis nem fizettek.]

Z. I. – [kacagva] – *Hát ez így vót. Akkor ez nem vót elég, a kis milicista, jó elé, ez a Koszti, amelyik Kovásznára került. S ő aszongya, minnyá eléjő, aszongya, az őrnagy úr, vagy az ezredes, s aszmongya, hogy szolgálják ki. Hát akkor még vagy tíz flekkent, hallgass ide. Na, met ki kellett szolgálni. Józsa Frici, nahát ugye együtt dolgoztunk, valami bort, Murfatlart..., az jó bor vót...*

Sz. J. – Jó, jó, Murfatlar, igen...

Z. I. – *Hát jó, elővett, én nem igen ittam, mert felelős vótam pénznél, mindennél, na, az ember olyankor...*

Sz. J. – Persze, valakinek ki kell tartson...

Z. I. – *...nem lehet. Aztán mikor béfejeztük, akkor, na most vége van, na most megihatok valamit. Beszélgetett ott veled, s azt mondja ő, „még jártam itt Teleken.” Felfigyeltem, egy pohár bort megittam velük, kínáltak a másodikkal, mondtam, hogy ne tessék megharagudni, én egyébbel foglalkozom, én nem... Közbe ki-kinéztam az ajtón is, mert a meccs folyt. Met érdekelt... [kacag] Szörcsével játszott Telek... Az ünnepély folyt.*

Sz. J. – Az ünnepély folyt, igen, igen.

Z. I. – *S ahogy kinézek, pontosan akkor rúgtak egy gólt a telekiek. [kacag] „Ce-i”, aszongya, mi van, s mondom, „Ce să facem, asta e viața noastră. Din sport vine bucuria noastră.” [Mit tegyünk, ilyen az életünk. A sport szerez nekünk örömet.] Hát a sportból jön az örömünk.*

Sz. J. – Igen, igen.

Z. I. – *S akkor mondta, hogy kétszer járt itt, s valamit mondott, hogy először métt, s másodíkszor, aszongya, leánka-ügybe. Erre én is a kérdést nekiszegezem: „Na, s?” Én meg hogy... hogy mi van az ügygel, na. S azt mondta, hogy „Să nu credeți că noi sântem niște slabi, sau nu știu ce.” [„Ne higgyék, hogy mi gyengék vagyunk, vagy ilyesmi.”] Minden formáságot megcsináltunk, az ügyészségnek leadtuk, aszongya, s van valaki fenn, az illetőnek, aki benne van, központnál, s amíg ott lesz...*

Sz. J. – Meg merte mondani...

Z. I. – *Megmondta! Amíg ott lesz, aszongya, ebből az ügyből nem lesz semmi. Tessék.*

Sz. J. – [magyarázza nekünk] *Nálunk ö... megöltek egy leánkát.*

Z. I. – *Igen. 19 évest. Elrabolták. Jött haza Kovásznáról, egy kocsival utána jöttek, felszólították, hogy üljön bé, (...) mert haza hozassák, s amelyik pillanatba béült, mit csináltak vele, mit nem, többet nem lehetett tudni róla. Úgy kapták meg, feje levágva, karja levágva, a zágoni réten. Me oda tartozott.*

Sz. J. – *Valami csobányok kapták meg, a kutya a szagjáról. S ezér mondom, hogy maga már, a milicista, részt vett ezen a népünnepélyen, [...]*

Egészen különlegesen alakul ki ez a történet, s ha Sz. J. nincs jelen, akkor egész biztosan el sem hangzik. A beszélgetés a kommunista ünnepekről, augusztus 23-áról szól, amikor sportünnepélyt rendeztek, falvak közötti focimeccsek voltak. Ezt az eseményt is ellenőrizte a hatóság, mint minden ehhez hasonlót, ahogy az az előző történetekből kitűnt. Erről az ellenőrzésről jut eszébe Z. I.-nek az a beszélgetés, amelyet akkor „Dupákkal”, a rendőrtiszttel folytatott, a meggyilkolt leány ügyével kapcsolatban. Mihelyt eszébe jut ez a mozzanat, Z. I. bizonyos mértékben megfélemedezik rólunk, és Sz. J.-nek kezd mesélni. Látszik, hogy a téma sokáig tabu volt, és most a valamelyest feloldódott feszültség lehetővé teszi ennek elmondását. Amikor tisztázódnak a két adatközlő között a részletek, az asszociációs mező telítődik, és a beszélgetés visszakanyarodik a régi kerékvágásba, ismét figyelnek ránk. Sz. J. elmondja a történet előzményeit (pretextusát), vagyis magának a gyilkosságnak a körülményeit.

Ez az igaztörténet (a „Dupákkal” mint hivatalos közeggel folytatott beszélgetés) tehát nem érthető meg kontextusának ismerete nélkül. A kontextushoz tartozik a gyilkosság története (mint pretextus), s ennek ismerete nélkül a gyűjtők is teljesen tanácstalanul figyelték az adatközlők között zajló párbeszédet. Pontosabban az *Esemény* pretextusa, a gyilkosság, a *történet* poszttextusaként jelenik meg (Sz. J. felvilágosít minket).

Ahhoz, hogy érthetőbb legyen a mondanivalóm, előbb vizsgáljuk meg a beszédhelyzetet, illetve határozzuk meg a kontextus fogalmát, s az illető beszélgetés makrokontextusának jellemzőit.

Ehhez Hoppál Mihály osztályozását veszem alapul, aki a kontextusokat négy csoportba osztja.¹⁰ Az első a *társadalmi kontextus*, ami az esetünkben abban merül ki, hogy a beszélők tudatában vannak annak, hogy mi az egyetemről vagyunk, tehát félig-meddig a hivatalos kultúrát képviseljük; azonban ezt ellensúlyozza az, hogy fiatalok vagyunk hozzájuk képest. Illetve nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Z. I. (tanító) és Sz. J. (földműves) között érezhető volt, és a teljes szövegben is minduntalan érezhető bizonyos hierarchikus viszony. Sz. J. számtalanszor fordult ahhoz a formulához, hogy: „Tanyító úr, te ezt jobban tudod...”, vagy pedig a tanítótól kérdez bizonyos dolgokat. Az egész beszélgetés folyamán Z. I.-nek volt vezető szerepe, Sz. J. pedig kiegészítette az információkat. Számos olyan tény hangzott el, amelyet Sz. J. ekkor hallott először, mivel ekkor adódott erre alkalma, holott Z. I.-vel jószomszédi viszonyban van.

A *vizuális kontextus* nem érdemel különösebb figyelmet, talán a magánót lehetne említeni, de ez látszólag nem akadályozta a beszélgetés kötetlenségét. Sokszor a két adatközlő egymáshoz beszélt, egymást kérdeve bizonyos dolgokról, teljesen normálisan, fesztelenül. Így lehattunk tanúinak a bizonyos történetnek, amely a fiatal lánnyal történt borzalmas esetről szól: Z. I. a sporteseményekből kiindulva elmondja, hogy jelen volt bizonyos „Dupák” rendőrtiszt, ellenőrzés végett, aztán Sz. J.-nek kezdi taglalni, hogy mit tudott meg a tisztól az ügyről, s csak ez után jut eszükbe, hogy minket is beavassanak a történetbe.

A *kognitív kontextust* itt arra értem, amit Hoppál Mihály is mond, hogy kell lennie a beszélőnek és a hallgatónak valamilyen közös tudása, amely alapján az előadás folyik. Esetünkben, amikor a történeti eseményekről, vagy a kommunista rendszerről van szó, Z. I. minduntalan arra hivatkozik, hogy „ezt önök is kell tudják”, „ezt önök is tanulták”.

A *nyelvi kontextus* pedig nem más, mint a különböző nagyobb egységeket alkotó narratív részek egymáshoz való (időben lineáris) kapcsolódása. A *nyelvi kontextus* teremti meg a szövegek azon környezetét, amelyben az illető szövegek betölthetik tulajdonképpeni funkcióikat.

A kontextus alapvető tulajdonsága esetünkben a *témaorientáltság*.¹¹ A tartalom itt koncentrikusan szerveződik, hiszen mindvégig ünnepi szokásokról van szó, ezek kapcsán aktiválódnak a történetek. Megfigyelhetők a szövegre ható centripetális erők (mivel az adatközlők tudatában vannak, hogy az ünnepekről folyik a szó), és a centrifugális erők, amelyek elsősorban a meglevenedő emlékeket és történeti tárgyat ismereteket tartalmazó

¹⁰ Hoppál 1998. 101.

¹¹ Vö. Keszeg 1993. 25–30.

asszociációs horizontot teremtik meg, illetve tágitják. Ezen asszociációs látóhatárba kerülnek bele az illető történetek is.

A centrifugális erők jelentős részét Sz. J. indukálja, aki minduntalan igyekszik (nem szándékosan) eltéríteni a beszélgetés menetét, például egyik résznel, ahol a világháborús megemlékezésekről van szó. Előbb azt kérdi a „tanyító úrtól”, hogy hány teledi halt meg a háborúban, majd a beszélgetés a település kis lélekszámának taglalása felé venné az irányt. Mivel Sz. J. később érkezett a beszélgetés helyszínére, lehet, hogy nincs eléggé tisztában a beszélgetés tárgyával (s erre talán a gyűjtők sem ügyeltek eléggé), s így az *együtműködés alapelve*¹² az ő számára nem annyira releváns. Annak tudatában van ugyan, hogy az ünnepi szokásokról folyik a beszélgetés, de meg van győződve afelől, hogy szülőfaluja ezektől a hagyományoktól „el van maradva”, egy helyen meg is magyarázza, hogy miért (szociális, gazdasági helyzet stb.). Az ő története éppen arról szól, hogy látott ilyen szokást (locsolást) Gyergyóban, mint később, a beszélgetés vége felé mondja, ott lehetne jobban adatot gyűjteni (mármost nekünk).

4. (Külsőrekecsin) Egy másik gyűjtésemet Moldvában, Külsőrekecsinben végeztem, 2001 nyarán. A gyűjtést jól meghatározott céllal kellett végezni, mert vallási narratívák után kutattam. Adatközlőm Istók Anica (81), egykori „májkuca”, azaz irgalmas nővér volt. A szentek életéről beszélgettünk, de a beszéd eléggé fárasztónak bizonyult a néni számára, egy idő után elveszítette koncentráció képességét, és mindenfelé elkalandozott a figyelme. Hol borral kínált, hol műfogsorát vette ki a szájából, hogy megmutassa a hibát rajta. Ezek közül az „elkalandozások” közül választottam ki két szöveget, mindkettő igaztörténet, és mindkettőnek az illető beszélgetésbe jól beleillő szerepe van, hiszen a Pokollal, a Rosszal van kapcsolatban, amiről a beszélgetés éppen folyt.

4.1. „Meglébbent”

– *Ember bűn nélkül nincsen... Senki! 'Zegésszen, ni. Kicsikét csántam? Nem loptam el egy ökröt, de loptam lehet egy tojást, há én tudom-e? Egyiket es csántam, ha megharagudtam magára! ha megharagudtam másokra, s... ezek mind... Ott le van írva! S akkor oztá, mikor odamenünk, ott kell felelni az egészről, met há... Csak né, ezt az embert, né egy ember meghótt most. Ullan hirtelen lett, chiar [éppen], most szombaton, nem ezen a szombaton, másikon temették el, pénteken temették el chiar, met... említte vót a páter... Eljárt kápálni az ember, egy nyámunk [rokonunk], szegény ember, se nem olyan... retras [szerény] ember, s olyan drága ember vót... Annak es, vai [jaj] a magyarokat úgy szerette, hogy... vai mámikám, még... nem es tudta az asszonkája, s*

¹² I.m.. 30.

vannak egy csokron... Vagyon két maică [apáca] leánya, s egy fia, nem... fia kettő meg van házasodva, de egy fia vagyon beteg, tudja-e, annyit csufalkodtak vele, izék, mikor el vót a sántiérre [építőtelepre], emberek, tőlünk mind csak, met gyetot [igazán] tudjuk, kicsodák, egy ifjú legényke... Ha páreस्कáit [pénzét] nem adja oda, aszonták, elvág... tettek a lábaira valami hertyikéket, hogy gyújsák meg, a lábain a hertyét, s késvel, aszonták, vágják el, parákot [pénzét] adja oda. Szegényke parákot nem adott, de úgy megijedett, hogy 'zapja egészségesen majd meghótt, s e... kénlódnak evvel, nem kapja helit, tudja-e, [...] nincsen az eszivel, mit hogy kell. Megijedt, s az, falusiak, tudjuk, kicsodák, rendesen. Kettő meg van halva, egy még él. Azok, melikek... Né, az az egészséges meghalt, s e lehet éljen, meghal még az egész egészséges, s az a beteg él! Kell kínlódjon vele.

– S miért él az?
 – Há miétt él, né, hát meg van lebbenve!
 – Meg van lebbenve?
 – Meg van igézve abból, tudja-e, hogy te ha parákot nem adod ide, akkor, né, kés itt van, s most ... ke... hármann es. S a lábaira köttek valami hertyikéket, hogy gyújsák meg, hogy vegyék el a paráit. Gondolja meg maga... Hát tudja-e, mikor ezt az illen... Úgy megsajnáltam, mikor meghalltam, hogy meghalt ez az ember, elment vót szegény kapálni, ...nyeámunk, tudnivaló, nekünk, rokonok vagyunk velik, de... elment kapálni, s [...] odahítták a pátert. S páter, szegény..., de há elhítták a doktorhoz, hogy..., de azután meghótt. Papnak az ölibe hótt meg, ennek a papeस्कának, melik prédikált az este, s szegénke, ő mikor eltemette az embert, utoljára, met jöttek vót több páter temetésre, úgy akarta, megköszönje. Szólott egyet, ... oztá még szólott későbbben. Meg vót nyomódva, met hát az ölibe hótt meg, elhítták, s nem bírtak odaérni az eszpitálhoz [a kórházba]. Meghótt az úton. Na. S akkor nem tudjuk senki, hogy mit érjünk meg. Szent Pétervel, sigur [persze], hogy... lehet, hogy... műk es exemplut [mi is példát]... tanulni, met ő es, de... azér most es... most es... né: próbacsálnak, örökké félek én es, hogy né: lehet akárhogy légy, met akkor megszoríssák a nyakadot, délkor es meg, most. Ollan világ van most... Magiknál lehet jobbecskán van, de ki tudja. Rossz a világ most es. Mindenütt! Mindenütt elromlottak...

Itt tulajdonképpen két egymásba ágyazott történetről van szó, apa és fia történetéről. Az apa nemrég halt meg, erről szól az egyik történet, vagyis a halál körülményeiről, és arról, hogy az illető a helybéli pap jelenlétében, a kórház felé menet hunyt el. A másik történet az, amelyik miatt tulajdonképpen ezt a kitérőt tettük, hiszen a fiú esetét meséli el, akivel embertelen módon bántak, s akinek az elméje emiatt elborult.

4.2. Tolvaj szomszédok

– *S akkor, mikor lássa-e, kell veszekedjél a másikkal es, tartod, hogy... te illen vagy, amolyan, s az az lássa-e, met... Né, most mondja az asszonka, hogy itt még elárultak valamicskét, s... Ezek a szomszédjaink, tudja, ollanok, hogy lopnak erőst... Nem ez itt, ez... Fel, a kettedik ház, túlfelől.*

– *Igen.*

– *S azok, tudja-e, azok itt alul es, azok es, megvettek egytől egy morzsecska, most tennap, mit vettek a cigánkáktól, nem fizette meg, s nekifogott, s csalja meg, aszongya, ni, ennyi para [pézn], megvátózott a para, s nem fizették meg, hogy vegyék el erővel, s el es vették erővel. S aztá aszondom, hogy né, a rossz csánja mindenfélét, né, azok a rossz, né, azétt... Tudja-e, attól úgy kell...*

Ez a történet szintén a gonosz erőkkal van kapcsolatban. A néni szomszédjai erőszakkal elvették a cigányok portékáját, ahelyett, hogy fizettek volna érte, ezt Anica néni a sátáni erők műveként könyvelte el.

Tipikusnak mondható igaztörténetek ezek, hasonlóak azokhoz, amelyek egy-egy közmondást magyaráznak, hiszen mindkettő végén ott van az általánosítás, az igazság, aminek példajaként volt felhozva maga a szöveg.

Mindazonáltal Anica néni történetei (4.1.,4.2.) is (nem csak ez a kettő van) amolyan „melléktermékei” voltak a gyűjtésnek, holott ez esetben már számítottam rájuk az előzőekben tapasztalt hatására.

5. (Összegzés) Ahelyett, hogy bánkódnék azon, hogy ezek a történetek elterelték a figyelmemet az eredeti céltől, inkább örülni tudok neki, hogy így történt. (Persze az sem lett volna jó, ha egészen elterelődik a figyelem a gyűjtés céljáról, de nem így történt, hiszen az adatközlők mindannyiszor visszakanyarodtak a „helyes” kerékvágásba, s ez is azt bizonyítja, hogy a történeteknek ott volt a helyük, nélkülük a mondandó sokkal szegényebb lett volna.)

Azért örülök annak, hogy ilyen formában jelentek meg a történetek, mert megoldottak egy számomra is súlyos problémát, azt, amelyik az igaztörténetek gyűjtésével kapcsolatban merül fel. Mert, ha már gyűjtésről van szó, hogyan is lehet igaztörténetet gyűjteni úgy, hogy a szövegek eredeti funkciója, kontextusa is világosan kitéjnyön? Nos, ezekben az esetekben tehát adott volt minden, ami engem érdekelt.

Lássuk, melyek az egyes történetek műfaji sajátosságai, és ennek alapján hová sorolhatók be.

Mindegyik narratíva esetén felfedezhető bizonyos szerkesztettség: a történeteknek kezdete és vége van, vagyis van valamilyen kiváltó (kognitív) oka, van mondanivalója, s ez esetleg meg is van fogalmazva.

Hajlok arra, hogy ezeket a történeteket igaztörténetként kezeljem, hiszen az igaztörténet igazságának nem a valóság, igazolhatóság a jelentése, hanem az, hogy ezeket a történeteket mind az előadó, mind pedig a befogadó bizonyos mértékig igaznak hiszi.¹³

„Ilyen történetek csak a kívülálló idegen számára fogalmazódnak meg mint egyszeri, egyéni visszaemlékezések, vallomások”¹⁴, mondja Küllös Imola. Ez a mi esetünkben is így van, bár ez a hét történet nem teljesen fedi Küllös műfaji előírásait. Különösen az első két történetre gondolok (3.1., 3.2.), amelyeknek a szereplője nagyrészt valamilyen helyi neves, történeti személy. Ez azért is problematikus, mivel éppen az beszél ezekről a személyekről, aki maga próbálta ezeket a közösség számára rehabilitálni, hagyománnyá változtatni a rájuk való emlékezést. Z. I., amint el is mondja, történetét részben a történelemkönyvekből veszi, tehát az onnan nyert információkat adja vissza. Csakhogy ez a „visszaadás” már közelebb áll a folklórhoz, mint az egyszerű tartalomfelidézés. Az eseményeknek azon kívül, hogy a szöveg egészen belül is megvan a funkciójuk (márc. 15-e ünneplésének körülményei), tanító célzatúak is, Z. I. még a lelkünkre is köti, hogy nézzünk utána, meg is adja a történelemkönyv pontos bibliográfiai adatait.¹⁵

Minden jel arra mutat tehát, hogy az igaztörténetek nem csupán papírra vehető, tartalommal, jelentéssel, kezdettel és végkifejlettel rendelkező szövegek, hanem magukba foglalják mindazon körülményeket is, amelyek magukat a szövegeket generálják. Nem problémamentes az igaztörténetek gyűjtése sem: érdemesnek látszik elgondolkodnunk azon, hogy a hagyományos gyűjtési módszerek mellett nem kellene-e kidolgozni olyan eljárásokat, amelyek hozzásegíthetnek az igaztörténetek módszeresebb gyűjtéséhez, vizsgálatához, ahhoz, hogy ez a „műfaj” is előbb-utóbb méltó helyet kapjon a folklorisztika világában.

Szakirodalom

HOPPÁL Mihály

1998 *Komikum a folklórbán* (szöveg–környezet–megértés). In: *Folklór és közösség*, Budapest, 99–110.

KESZEG Vilmos

1993 *A tartalom szerveződése a beszédszakásokban*. Korunk 8. 23–30.

1999 *Az igaztörténet*. In: Gergely–Ilinczky–Papp (szerk.): *Magyar népi kultúra*. Kolozsvár, 62–65.

¹³ Vö. Keszeg 1999. 63. A műfajnak mint realiztikus folklórnak az értelmezését kifogásolja Voigt 1998. 326–327.

¹⁴ Küllös 1988. 255.

¹⁵ A könyvet 1942-ben adták ki Budapesten. Még nem sikerült megtalálnom.

KÜLLŐS Imola

1988 *Igaz történet, élettörténet, önéletrajz*. In: Vargyas Lajos (szerk.): *Magyar néprajz*. V. Budapest, 251–266.

PLÉH Csaba

é. n. *Az elbeszélt történelem a pszichológiában*. SzTE Pszichológia Tanszéke, Megismeréstudományi Csoport, kézirat.

RÉTHEY PRIKKEL Miklós

1991 *Az igaz történet*. Debrecen

SZEMERKÉNYI Ágnes

1980 *A közmondások használata. Nógrádsipek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról*. Budapest

VOIGT Vilmos

1998 *Kisepikai prózaműfajok*. In: uő (szerk.): *A magyar folklór*. Budapest, 303–355.

